

B. Szabó György

Valóság és harmónia

Jegyzetek Pechán József művészetéről

Pechán József festőművész 1875-ben született Dunacsében (Csib). Iskoláit Nova-Palánkán végzi, majd Eisenhut Ferenc közbenjárására ösztöndíjas lesz és a müncheni akadémiára kerül. Három müncheni év után Bécsben folytatja tanulmányait, majd újra Münchenben, Hollósy Simon iskolájában. Először 1898-ban állít ki. Az első világháború előtt Budapesten tartózkodik, részt vesz a Művészház-mozgalom előkészítésében, később pedig a Művészház munkájában. Budapesten, Bécsben, Münchenben, Párizsban állandóan kiállít; több alkotása külföldi képtárak tulajdona. 1922-ben halt meg Verbászon. Hagyatéka a verbászi Pechán-család birtokában van.

ADY KORTÁRSA' ÉS ISMERŐSE volt. Verbászi hagyatékából talán egyszer előkerül Adynak az a levele is, amelyben köszönetet mondott a festőnek, hogy költészetét és a modern művészetet védelembe vette a gúnyolódó, bamba kispolgári nyelvöltögetőkkel és egy bácskai kisváros korlátolt, begyepesedettagyú filiszterjeivel szemben. Ady kortársa, ismerőse, sőt fegyvertársa volt abban a harcban, amely a modern magyar irodalom és művészet megteremtéséért folyt egy félfudális ország fojtogató, bénító, sorvasztó légkörében, s egy embertelen, szabadságnélküli és művészetellenes társadalmi rend nyomorító hatalmai ellen. Fegyvertársa volt és szövetségese, hisz a magyar modern költészet egyidőben született meg a modern magyar festészettel; a fogamzási idejük is egybeesik, a vajúdás is sokban azonos, és ugyanaz a nehéz árnyék fosztja meg a nap fényétől és melegétől a felcseperedőket.

Ady, Móricz, Kafka, Ignóty és Osvát, a Nyugat, a Huszadik Század — az irodalomban; Rippl-Rónai József, Ferenczy Károly,

Vaszary János, Kernstock, Tihanyi, Uitz Béla, Egry József, Nagybánya, Szolnok, a Művészház-mozgalom — a művészetben; a forrongó, nyugtalan, ellentmondásokkal telített tisztaistvános úri „Hunnia” aratósztrájkokkal. szociáldemokrata munkásmozgalommal, nemzetiségi harcokkal a világháború előestéjén — a politikai és a társadalmi életben —, ezek a mozzanatok — emberek, művek, mozgalmak és törekvések — határozzák meg Pechán József életútját, jelölik ki művészi pályafutását, alakítják és formálják alkotói egyéniségét. Pechán ebben a környezetben jut el a művészet lényegének megismeréséhez, és — majd egy évtizedes fárasztó, meddő és kilátástalan harc után akadémiai szabályokkal, elméletekkel és művészeti receptekkel — önmagához is. Ez a villamossággal telített atmoszféra és a „robbanó” ország veszélyes, gyúlékony robbanóanyaga: a szellemi elit forradalmisága, kényszerítik Pechánt arra, hogy újra meg újra revízió alá vegye a művészetéről és a festészetéről alkotott felfogását és bátran számoljon le a müncheni Gysis rajztanáros, poros és elavult tanaival, Hollósy Simon naturalizmusával és a bécsi iskola irodalombaojtott nyárspolgári kedélyességével.

Amikor először ismerte meg Hollósy festészeti elveit, úgy tűnt számára „mintha kába álomból ébredt volna és egyszerre találta magát új problémák, új célok előtt” — mennyivel inkább érezhette ezt az 1912—1913-as évek teremtő és alkotó légkörében! Párizst járja, Cézanne-t, Claude Monet-t, Pissarro-t tanulmányozza és anélkül, hogy lemondana az eredetiség igényéről, egymásután alkotja érett festészetének legjobb darabjait, a

„Bácskai szüret”-et, a „Hajórakodás”-t és nagyméretű akt-kompozícióit. Most járja a maga egyéni utait, most bontakozik ki stílusa és most tárja elénk a maga sajátos mondanivalóját. Ekkor írhatta az alábbi, jellemző sorokat:

„Amit eddig tettem és ezentúl tenni fogok, nem pénzért, nem a megélhetésért, hanem egyedül a művészetért teszem, habár anyagi viszonyaim is kényszerítenek belőle megélni, inkább fogok éhehalni, minthogy egy lépéssel térjek el arról az utamról, mely nekem szent, minthogy a művészetet egy értelmetlen közönség kedvének és kívánságának alárendeljem, hogy amellet meggadóghassak. Nem kívánok magamnak olyan babért, amellyel lelkiismeretem előtt nem tudnék elszámolni, nem is törődöm azzal, hogy mikor érek el anyagi sikert, de meggyőződésemet, melyet oly sok küzdelemmel szereztem meg magamnak, nem cserélem fel semmivel!”

A TÁJ, A TERMÉSZET, AZ EMBER a maga gazdag változataiban, sokféleségében és a festő, aki életre kelti, megörökíti a világot, úgy ahogyan érzi — s nem szabályok, sémák formájában — ez az új tanítás győzedelmeskedik a magyar festészetben Pechán érett korszaka idején. Az őszinteség, mondhatnánk önvallomásszerű kitárulkozás a művészetben, követelménnyé lett, és az üres csillogás, a benzurgyulai történelmi „lomtár” és ódság, a mesteremberek „objektív”, szenttelen és íztelen természet-másolatai helyett az élet vonult be a művészetbe. Az Élet, ahogyan azt egy Ady idézte és sóvárogta és ahogyan azt kortársai értelmezték a vesztébe rohanó úri Magyarországon.

„Életre kelteni az életet: a tavaszt ezüstös szürkéivel, a nyarat olvasztott aranyával, az őszt tűzszíneivel, a telet szűztiszta fehérségével; a falut földszínű embereivel, házaival, végtelen nyugalmával; a nagyvárost lázas lüktetésével, hervadt idegembereivel, emberraktáraival, szomorú vígságával, gyászos nagyszerűségével” — írja valahol Vaszary János, a modern magyar piktúra egyik legmarkánsabb egyénisége, majd így folytatja:

„Ám az élet nem holtmozdulatlan modell, hanem formában, színben, fényben folyton változó kaleidoszkop: így az úgynevezett sujet és motívum helyet kellett, hogy engedjen az egyéni, pillanatnyi érzésnek: az impresszióknak... A tüneményekre való egyéni reagálás nagy ereje lebontott igen sok mesterséges választófalat, mely mereven eltagolta a művészet birodalmát.”

S végül néhány sora, amely már több, mint csupán művészi állásfoglalás:

„Minden megindultság nélkül nézem a közelmúlt lehanyagló, elaggott művészetét. Kedélye, naivitása soha sem volt és ezért a tudással akarta erősíteni magát; ebből kifolyólag szükségszerűen az okoskodás, fontoskodás, bölcsekedés területeire tévedt. A gondolkodást: az érzések levezető csatornáját, instrumentumát, összetévesztette a tartalommal. Hibátlanok akartak lenni és így kisiklott kezeik közül az emberi. A természettel való örökös konkurenciában kopizálókká lettek.

Így erőtlenedett el a talaj, melyen virágok soha se nyílottak. Most már az ízléstelenség ködfelhője fekszik rajta.

Friss levegőre lett szükség.”

FRISS LEVEGŐRE művészetben, irodalomban, politikában!

A régi és az új összeütközése a művészetben és az irodalomban csak előjátéka és vetülete a társadalmi életben lappangó ellenteteknek — a látszólag békés, boldog és nyugalmas ferencjózsefi „aranykor” idillje mögött ellentétes társadalmi erők küzdelme folyik — és ez a modern Magyarország megteremtéséért irányuló harc ideológiai síkon és kizárólag itt, meggyőzően dokumentálja a forradalmi erők hiányát, szervezetalenségét, elégtelenségét.

Intellektuális forradalom ez, vérnélküli, művészi és irodalmi jelszavakban tobzódó; mozgalom, amely sokszor fetisizálja az „újat” és a művészi alkotásszabadság és az alkotó egyéniség jogaiért harcolva, megfélemezik a művészet társadalmi determináltságáról és funkciójáról. S mintha a modern magyar festészet győzelmi mámorán is érezni lehetne a mámort előidéző nedvek idegen eredetét és illanó voltát, mintha az alkotások tűzszínein is átütne a francia impresszionista és post-impresszionista művészet idegen patinája.

A francia festészet eredményei és a modern burzsoá művészet forradalmi jelszavai harminc éves késéssel jutnak el a pesti parvenü polgárság „vernissage”-on tetszelgő és „műélvező” rétegéhez, amely minden idegennek, újnak, rendkívülinek bámulója, tisztelője és nemritkán kritikátlan értékelője. Egyre gyakrabban tűnnek fel eredeti tehetségek helyett az eredetieskedők, az őszinte és becsületes művészek helyett a karriéristák, tülekedők. Az új művészi mozgalomnak is voltak kufárjai, akadtak magukat „adminisztrálni” tudó képviselői, mintahogyan akadtak az új művészetnek ortodox hívei is.

Igen elgondolkoztató sorokat írt ezzel kapcsolatban Diener-Dénes József, a magyar képzőművészeti kritika első marxista képviselője:

„A régi küzdők, alighogy birtokba léptek, máris túltesznek elődeiken abban, hogy erősebben védik uralmukat, mint ahogy amazok védték egykor hagyományait. A modernnek ortodoxiája kialakult, szívósabb, erősebb ortodoxia lett minden eddiginél s híven a parvenük ősi szokásához már-már feledtetni akarja forradalmi eredetét... Ha modern műkiállításra járok, ritkán élvezem a sok szépnek vidám gyönyörét. Túlságosan nehézkes gondolatok támadnak bennem. Kétség üli meg lelkemet, hogy csakugyan elértük-e azt, amiről a küzdelem első napjaiban álmodtunk? Kimerítik-e a modernnek vívmányai a művészetet? Avagy talán csak burkai ezek a művészetnek? Nem kell-e tovább mennünk, hogy e burokba a kellő tartalmat öntsük; nem volt-e az eddigi küzdelem a fejlődés sohasem szűnő harcának egyik fázisa? Annak a küzdelemnek, melynek soha sincs teljessége, csak átmenetei az újabbhoz, a legújabbakhoz?”

Így kezdődik Diener-Dénes József tanulmánya a művészet jövőjéről, hogy végül is, a formalista, a stílusokat és a formai kérdéseket feszegető, leíró művészettörténelmi eljárás helyett, a marxizmus módszerével a modern művészet genézisét kutassa; a viszonyokat, amelyekben az alkotások keletkeztek és abból állapítsa meg a fejlődés irányát, menetét és a társadalmi összefüggések alapján kísérje meg kijelölni a művészet jövőjét is.

EBBEN A LEVEGŐBEN, ilyen feltételek között bontakozik ki Pechán József érett művészete. Ez a környezet sietteti gyors leszámolását a régi iskolával és eddigi eszményképeivel: Eisenhuttal, Gysis-szel, Hollósyval, ezek a tényezők határozzák meg állásfoglalását a modern művészet mellett. De ezentúl, és éppen pályájának felfeléívelése és művészetének kibontakozása idején, ez a korszak hozza el számára a csalódást a modern művészet „ortodoxia”-jának képviselőiben, társaiban és az új magyar művészeti mozgalom programjában. Az eredetieskedők, féltehetségek, karrieristák és tülekedők között, akik gyakran a festészet elemi szabályaival és a festői mesterség alapsmereteivel sincsenek tisztában, idegenül érzi magát. A művészetet nem pillanatnyi érdekek, érvényesülési lehetőségek, szeszély, vagy divat szempontjából szemléli, nem úgy tekinti, mint valami eszközt, melyet ügyes birtokosa haszonnal forgathat és kamatoztathat. Művészi becsületesség tekintetében Pechán messze kiemelkedik kortársai közül. Magatartásában van valami a renaissance és a XIX. század

kismestereinek puritánizmusából és mesterségtiszteletéből, becsületességéből és szemérmességéből. Azt hiszem semmi sem lehetett számára idegenebb, mint ágálni a fórumon, kapcsolatokat ápolni és kamatoztatni. Bizonyára érthetetlenül állt a modern magyar művészet egyre szaporodó klikkjeivel szemben és talán csodálkozva, de keserűséggel tapasztalta, hogy az érvényesüléshez nem elegendő a tehetség, a tudás és a becsületesség. Alkalmazkodó és kevésbé gerinces kortársai, egy Egry József, egy Márffy Ödön, egy Kmetty János vagy egy Major Henrik könnyen túltették magukat olyan problémákon, amelyekkel Pechán évekig, talán haláláig, elkeseredetten, de őszintén és kitartóan viaskodott. Így magyarázható az a kiábrándultsága, rezignációja, melynek hangot adott rövid önéletrajzában is. „Festészet helyett valami „becsületes mesterség” után nézni” — mondja ki itt az eddig csak titokban tartott és elkeseredett pillanatában megfogamzott gondolatát. 1916-ot írtak ekkor...

TÉPELŐDŐ, GONDOLKODÓ, kedvetlen és fáradt. Vázlatokat készít kávéházban, utcán, műtermében. A háborús Budapest képét látjuk: bevonuló katonák, egyenruhás ujoncok, katonakofferek, öreg huszárok, majd nyalka, monoklis hadnagyocskák a kávéházi asztalnál, strucctollas-kalapú, darázsderékú, szemező „hadi-nők”, a hadijelentéseket buzgón olvasó és gesztikulálva kommentáló kávéházi Konrádok. Egy-egy alak ismétlődik, a mozdulatok variációit találjuk, itt-ott egy kéz, egy hát megismételve, újrafogalmazva. S ritkán, elszórtan egy-egy nagyszabású kompozíció ceruzavázlata: ágaskodó lovak, erőteljes, tagbaszakadt, meztelen férfiak, üde, fehérbőrű, karcsú nők futnak, ölelkeznek, gomolyognak és háttérben a végtelen mező, enyhe, napsütötte domboldallal és futó felhőkkel. Az idill, a jövő tervei, melyek itt a füstös, homályos, aranytükrös kávéház hadiszállítóinak és tollasodó vendégeinek, utcai nők mosolyának és az egyre ízetlenebb pót-kávéjának szomszédságában születtek és majd az ember elaljasodásáról és a festő emberiségéről adnak számot.

Egy-egy vázlatfüzetében ceruzával, stilizálás nélkül, nyersen odavetett gondolatok a festészetéről, az alkotásról, kortársakról, problémákról.

„A stílus titka foglalkoztatja a művészgárda legjava részét. Ezt nem a divatban, nem az újat, a szenzációkat erőszakoló áramlatokban, hanem a korszellem levegőjében keressük. Kezdünk már kinőni a naturalisztikus-akadémikus látásmódból és visszatérni

ahhoz az igazsághoz, amelynek a felismerésig nem juthattunk el, mert a múlt század raffinált és kielégíthetetlen ízlése elfojtott bennünk egy ilyen törekvést. Nehéz feladat egy már kész és megszokott úton haladókat arról meggyőzni, hogy ez az út nem vezet célhoz. A művész, az igazi művész szembe száll az ellenségével és erős meggyőződése diadalra viszi. Én a múlt század pikturájából kaptam..." (itt megszakad).

„Ha a természetet nézzük, jól figyeljünk arra, hogy mit mond nekünk és amidőn azt megértve visszaadni iparkodunk, ne csupán száraz eszközökkel tegyük ezt, hanem saját magunkból alkossuk meg annak folytatását, a mélységet, amit belőle magunkba szívni képesek voltunk. Szóljunk mi is hozzá saját egyéniségünkkel. A megfigyelőképességet egy külön tehetségnek tartom, mely a művészt sok nehézségen túlegíti. Ez a képesség alkotóerővel párosulva fölény egy festőnél.”

„Pór Bertalan (az 1919-es magyar proletárforradalom ismert grafikusa — a szerző megj.) kiállításán láttam egy képet, melyben ugyan igen sok művészi kvalitás van, de az a baj, hogy mert új akar lenni, nem az, hanem csupán rossz utánzata Michelangelo forma és anatómiai stúdiumainak. Újat nekünk ezzel semmit sem mondott. Habár ő azt hiszi, hogy a formakérdés elegendő arra, hogy úttörője legyen egy új irányzatnak, mégis azt állítom, hogy csupán a formával tökéleteset produkálni nem lehet. Ezzel akarom bizonyítani, hogyha alakjainál nem mellőzte volna készakarva a szín hatását, akkor nem hozott volna ki egy olyan erőteljes, hatalmas, de tökéletlen munkát, amely azért, mert bántja esztétikai érzésünket, foglalkoztat is bennünket. Talán inkább a feltűnési viselkedésnek, mint határozott meggyőződésnek kvalifikálható ez és nagyon is kételkedem, hogy ez a biztos cél utáni törekvés eredménye lenne. Inkább bizonytalan és céltalan tapogatózás.”

Művészi munkásságában nyomon követhetjük mind a régi, meghaladott, akadémiai felfogással való küzdelmét, mind harcát az új, modern, őszinte és egyéni festői nyelv megteremtéséért. A régi és az új küzdelmét Pechánnak önmagában kellett megvívnia; az előírásokkal és a hangzatos, tanáros festői okoskodásokkal perspektíváról, anatómiáról, színkeverésről és kompozícióról — éppen úgy viaskodik, mint ahogyan fegyelmezni igyekszik önmagát, bíráló szemekkel szemléli a körülötte dúló végnélküli kísérletezést és az új, modern művészet merész és bátor, vagy giccses és értéktelen alkotásainak sokaságát.

Az ellentétes művészi koncepciónak ebben a nyugtalan, szélsőségeket és ellentéteket egyesítő áramköréből pattan ki szikraként Pechán József sajátos festői szemlélete. Művészetében a régi festőiskola hagyományai új életre kelnek és megtisztítva minden felesleges, spekulatív és idegen elemtől, egy modern festői látásmód és szemlélet eredményein és tanulságain átszűrve érvényesülnek. Művészetében a misztikusság és a dekoratív megoldások felé irányuló korszakát kivéve — a realista koncepció uralkodik. Ennek a realizmusnak azonban már semmi köze a Hollósy-iskola naturalizmusához. Rajzban és színekben, kompozícióban és a felület megmunkálásában jóval túljutott a német realizmus Leibl és Uhde által megvont határain és inkább Max Liebermann nyugtalan, sűrített, expresszív valóságábrázolásához közeledik. Bátran sűríti a festői ábrázolás elemeit; egyszerűsít, színeit fokozza, izzóvá teszi, a kompozícióban nagyvonalú lesz és a részletek megmunkálása helyett a lényeg megragadására törekszik. Sohasem esik az elnagyolás hibájába: pontosan tudja mit kell hangsúlyoznia, nem feledkezik meg az anyagszerűségről sem (néhány képe, különösen csendéleti iskolapéldái lehetnének a realista valóságábrázolásnak); akt-kompozíciói különösen érdekesek a modern képszerkesztés követelményeinek merész és határozott érvényrejtetése szempontjából. Érdeemes nyomonkövetni azt is, hogyan változik meg kézírása: a tónusos festészet szintetikus eljárásától hogyan jut el a tiszta színek folthatásáig, vagy különösen nagyméretű akt-kompozícióin egy rajzos-szálkás egyéni kézírásig. Ezt az egyszerűsödést természetesen tematikájában is végigkísérhetjük. A genre-festészet idillikus, irodalmi-ízű és akadémikusan látott és megszerkesztett darabjaitól a verbászi csatornapart és utcarészlet festői eszközökkel — és kizárólag festői eszközökkel! — megörökített alkotásokig, az ünnepélyes és előkelően megmunkált arcképektől a merészen, egyszerűen és megdöbbentő lélektani ismerettel, önvalomással megfestet önarckép-sorozatáig, a színpadiasan elrendezett csendéletektől az akt-kompozíciók szerkezeti biztonságáig és nagyvonalúságáig — ez Pechán művészetének fejlődése tematikában.

Művésze így lett pátosznélküli és festőileg kifejezett és megörökített vallomás egy forrongó korszakról, vallomás emberről, tájról és társadalomról.

S AMIKOR VÉGLEG HAZATÉR a csatornaparti kisváros poros utcái, jegenyesorai, emberei már nem jelentenek számára festői

élményt. Új országhatárok választják el az európai művészet metropolisaitól, barátaitól és az új művészeti törekvésektől.

Fáradt szemekkel nézi a korán lenyugvó őszi vörös napot és az utcákon felgyülemlő sarat. Magára maradt...

Még néha arról álmodik, hogy ebből a poros, sáros, gyárakkal és munkáslakásokkal benépesülő kisvárosból irodalmi és művészeti központot teremt. Fest, mintáz, műkedvelő előadásokat rendez, hegedül, zenét szerz és tehetsége, energiája elaprózódik, szét-

forgácsolódik a „falusi élet kicsinyességei között”.

„Az apró csillogó ötletek szétgurulnak — írja róla Szenteleky — mint elszakadt lánc gyöngyszemei és sokan fel sem vették, figyelemre sem méltatták a feléjük gördülő kincsekét. Por ül a tervek tekerceire, az üstökös pálya fénye belefulladás a lomha közöny sötétjébe, a nemes akarások, az ígéret duzzadt bimbói elfonnyadnak a szivarfüstös, pohárcoccintós, falusi éjszakában mint törékeny mimózáék idegen, mogorva tájakon.”

HAGYATÉKA még felmérésre vár.

PECHÁN JÓZSEF

Arckép